

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

**המעבר לבגרות של צעירים במסגרות חוץ-ביתיות:
לקראת היציאה והשנים שאחרי**

עורכים-אורחים

ד"ר ענת זעירא ופרופ' רמי בנבנישתי

כתב עת ♦ גיליון 28

טבת תשס"ט – דצמבר 2008

יוצא לאור על ידי

מכללת בית ברל
ילדים ונוער בסיכון
המסלול לקידום נוער

המינהל לחינוך התיישבותי
ועליית הנוער
משרד החינוך

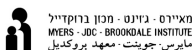

"אפשר"
עמותה לפיתוח שירותי
רווחה וחינוך

השירות לנוער
צעירים וחבורות רחוב
משרד הרווחה

גיליון זה יצא לאור בסיועם של

כתובת המערכת

מרים גילת, עמותת "אפשר"
ת"ד 53296, ירושלים 91531
טלפון 02-6728905, פקס 02-6728904
דואר אלקטרוני mgilat@efshar.org.il

המערכת אינה אחראית לדעות המובאות במאמרים
ובסקירות המתפרסמות בכתב העת, שהינן על דעת המחברים בלבד.

דמי מנוי לשנה (2 גליונות) 80 ש"ח
מחיר לגיליון אחד 40 ש"ח

עמותת "אפשר"

הסניף הישראלי של האגודה הבין-לאומית לעובדים חינוכיים-סוציאליים
AIEJI – International Association of Social Educators
אתר האינטרנט <http://www.efshar.org.il>

כל הזכויות שמורות © לעמותת "אפשר"

אין להעתיק ולהפיץ בדפוס, בדואר אלקטרוני, באינטרנט או בצילום
את המאמרים שבכתב העת (כולם או חלקם)
ללא אישור מפורש מהמערכת

עריכת לשון: אורלי צור
עיצוב: סטודיו אמיתי

ISSN 0792-6820
ירושלים 2008

תוכן העניינים

4	רשימת המשתתפים
5	דבר העורך – אמיתי המנחם
6	רשימת שופטי מאמרים (2007–2008)
7	פתח דבר – ענת זעירא ורמי בנבנישתי
12	מבוא – שמונה עשרה פלוס: צעירים נודדים בחיפוש אחר גורלם – דוד בנאי

תחנות מצב בישראל

17	הערכת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנויות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת – רמי בנבנישתי וענת זעירא
45	הערכת התכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי" – רמי בנבנישתי ואלכס מגנוס
85	תכנית "למרחב" – מענה לצעירים יוצאי השמה חוץ-ביתית – נועה גוטר-שגיא ומאיה ניסקי
95	בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב – ענת זעירא ורמי בנבנישתי

חן העולם

135	הערכת תפקוד בבגרות של צעירים מסיימי שהות באומנה: תמונת מצב בארצות הברית – מארק קורטני, שרי טראו ונואל בוסט
155	פיתוח מסגרות תמיכה לעוזבי מסגרות חוץ-ביתיות שהגיעו לבגרות: מסרים מאנגליה ומנורווגיה – אמילי ר' מונרו

עמדה ומדיניות

175	התפתחויות עדכניות במדיניות משרד החינוך בתחום הטיפול בבוגרי פנימיות חינוכיות בכלל ובחסרי עורך משפחתי בפרט – יחיאל שילה ועמנואל גרופר
181	צעירים מעל גיל 18 בטיפול אגף התקון, משרד הרווחה והשירותים החברתיים – רחל שרביט ומנחם וגשל

סקירת ספרים

187	<i>Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice</i> , Edited by Mike Stein and Emily R. Munro – עמנואל גרופר
193	היועצות מעצימה: תיאוריה ומעשה, מאת רחל ארהרד – אביבה שמעוני
199	ספרים שהתקבלו במערכת
I-V	Abstracts of the articles

רשימת החשתתפים

עורכים-אורחים

ד"ר ענת זעירא, קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' רמי בנבנישתי, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן

חאחרים

נואל בוסט, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת צפון קרוליינה, גרינסבורו, ארצות הברית

דוד בנאי, פסיכולוג קליני

פרופ' רמי בנבנישתי

נועה גוטר-שגיא, עובדת סוציאלית, מלווה בתכנית "למרחב", קרן מוזס-וולפוביץ

ד"ר ענת זעירא

ד"ר שרי טראו, מרכז צ'אפין הול לילדים, אוניברסיטת שיקגו, ארצות הברית
אלכס מגנוס, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים

אמילי ר' מונרו, המרכז לחקר הילד והמשפחה, אוניברסיטת לאפבורו, אנגליה

מאיה ניסקי, מלווה בתכנית "למרחב", קרן מוזס-וולפוביץ

ד"ר מארק קורטני, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת ושינגטון, סיאטל, ארצות הברית

עמדה ומדיניות

ד"ר עמנואל גרופר, מנהל האגף לתכנון והדרכה בפנימיות, המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, משרד החינוך

מנחם וגשל, משנה למנכ"ל משרד הרווחה והשירותים החברתיים

ד"ר יחיאל שילה, מנהל המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, משרד החינוך

רחל שרביט, סמנכ"לית בכירה ומנהלת האגף לנוער, צעירים ושירותי תקווה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים

סקירות ספרים

ד"ר עמנואל גרופר

ד"ר אביבה שמעוני, ראש התכנית לתואר שני בייעוץ חינוכי, המכללה האקדמית בית ברל

דבר העורך

הגיליון המוגש לכם בזאת עוסק בצעירים שגדלו ובגרו במסגרות חוץ-ביתיות ומכינים עצמם ליציאה אל הקהילה ולהסתגלות אליה.

שכתב גיל זו וכל הכרוך בחייה במסגרות חוץ-ביתיות זכו לתשומת לב מעטה, ואנו שמחים להקדיש את הגיליון כולו לדיון בנושא. את הגיליון עורכים **ד"ר ענת זעירא** מבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית של האוניברסיטה העברית בירושלים ו**פרופ' רמי בנבנישתי** מבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד באוניברסיטת בר אילן. הגיליון הוא פרי יום עיון שנערך בנושא זה באוניברסיטה העברית בדצמבר 2007. עורכי הגיליון ירחיבו ביתר פירוט בתיאור תפיסתו ותכנונו.

בסופו של הגיליון שתי סקירות ספרים: הסקירה הראשונה עוסקת בנושאי הגיליון הזה – ד"ר עמנואל גרופר סוקר את ספרם של מייק סטיין ואמילי מונרו, *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. הסקירה השנייה דנה בהעצמה וייעוץ – ד"ר אביבה שמעוני סוקרת את ספרה של פרופ' רחל ארהרד, "היוועצות מעצימה".

השילוב בין ימי עיון בנושאים ייחודיים וגיליונות "מפגש" היוצאים לאור בעקבותיהם ומתעדים אותם הולך והופך לשגרה מבורכת של עמותת "אפשר". בנובמבר שנה זו התקיים יום עיון לציון יובל 25 שנה למסלול לטיפול וקידום נוער של מכללת בית ברל, המכשיר בוגרי תואר ראשון בחינוך שהתמחותם היא ילדים ונוער בסיכון. בעקבותיו אמור לצאת גיליון שיציג את הנעשה בתחומים אלה. העורכת-האורחת היא ד"ר נורית לוי, מורת המסלול וחברת מערכת "מפגש".

גיליון נוסף, שנושאו הוא "התמודדות של בני נוער עם מצבי לחץ במציאות הישראלית המשתנה", עומד לצאת במהלך 2009, בעריכתה של פרופ' שפירא שגיא מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ויתלווה אליו יום עיון שיתקיים באוניברסיטה זו.

גיליון ייחודי נוסף, בעריכתה של ד"ר פלורה מור מעמותת "אשלים", יתאר את התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית בהתמודדות עם נוער בסיכון במערכות חינוך, ואף אותו אנו מתכננים ללוות ביום עיון.

במקביל לגיליונות הייחודיים יוצאים לאור הגיליונות השגרתיים של כתב העת, ובהם אסופות מאמרים בנושאים המגוונים שהם מעניינו של "מפגש".

אנו מאחלים לקוראינו קריאה מהנה ומעשירה.

ד"ר אמיתי המנחם

העורך הראשי

רשימת שופטים 2007–2008

**מערכת מפגש מודה לשופטי המאמרים על עבודתם המסורה והקפדנית.
תרומתם נעשית בהתנדבות, בנדיבות, בהשקעה רבה ובמקצועיות.**

ד"ר מיה כהנוב	ד"ר אסתי אבנון
פרופ' דרורה כפיר	ד"ר בני אברהמי
פרופ' יואב לביא	ד"ר חזי אהרוני
ד"ר מולי להד	פרופ' רבקה איזיקוביץ
ד"ר נורית לוי	ד"ר מיכל אל-יגון
ד"ר מירי לוין-רוזליס	פרופ' עליאן אלקרינאוי
ד"ר אברהים מחאגנה	פרופ' דורית אמיר
ד"ר יצחק מנדלסון	פרופ' רמי בנבנישתי
ד"ר ריטה סבר	פרופ' דניאל בר-טל
פרופ' חיים עומר	פרופ' עזי ברק
פרופ' ברברה פרסקו	ד"ר אטי ברנט
פרופ' יעקב קדם	ד"ר גיל גולדצויג
ד"ר תמי קידר	יצחק גילת
ד"ר חגית קליבנסקי	ד"ר מיכל גולן
פרופ' שלמה קניאל	ד"ר עמנואל גרופר
פרופ' יצחק קשתי	פרופ' מרואן דווירי
ד"ר גידי רובינשטיין	פרופ' עמי וולנסקי
ד"ר שרה רוזנאו	ד"ר חיים ויינברג
ד"ר זהבה רוזנטל	ד"ר הדס ויסמן
פרופ' עמוס רולידר	ד"ר ענת זעירא
ד"ר שלמה רומי	ד"ר חנה חימי
פרופ' עמירם רביב	פרופ' יונה טייכמן
ד"ר נאדירה שלהוב-קיבורקיאן	פרופ' מאיר טייכמן
	ד"ר תמר כהן

פתח דבר

ענת זעירא ורחי בנבנישתי

בשנים האחרונות ניכר עניין גובר במצבם של מתבגרים הנמצאים במסגרות חוץ-ביתיות, ובמיוחד בהכנה שלהם לקראת היציאה מהמסגרת, בתהליכי המעבר לקהילה ובמצבם לאחר שבגרו. הנושא זוכה לתשומת לב, הן מצד חוקרים והן מצד קובעי מדיניות ואנשי השטח בעולם ובישראל. הגיליון המיוחד של **"מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית"** מוקדש לנושאים אלו, ומתפרסמים בו לראשונה ממצאי מחקרים שנערכו בישראל בתחום זה. מקורה של ההשראה לגיליון זה הוא יום עיון שנערך ביזמת **קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער** בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים בדצמבר 2007, יום עיון שבו נדונו לראשונה ממצאים מן הארץ ומן העולם כבסיס לפיתוח שירותים ומדיניות כוללת לקבוצת צעירים זו.

ראשית, ברצוננו להודות לכל מי שהיו שותפים לארגון יום העיון ולהוצאתה לאור של חוברת זו: לעמותת **"אפשר"**, שהייתה שותפה מלאה לכל המהלך המכוון הזה, לשמואל דגן, יו"ר העמותה ולבנימין גדליהו, המנכ"ל, על התמיכה והעזרה בהכנת יום העיון; למערכת **"מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית"**, לעורך הראשי אמיתי המנחם ולרכזת המערכת מרים גילת, על הסיוע בהפקת חוברת זו; לכל השותפים והגורמים שסייעו לממן את יום העיון ואת הפקת החוברת: **לג'וינט ישראל** – רמי סולימני ושחר שומן **מאשלים**, טלל דולב ופאולה כאהן-סטרבצינסקי **ממכון ברוקדייל**, יוסי תמיר **מתב"ת** ודן פינס ושמואל ילמה **מתחום צעירים**, **אגף שילוב עולים**; לברנדה מורגנשטרן ושרית בייץ-מוראי **מהמוסד לביטוח לאומי**; למנחם וגשל, מוטי וינטר וקוטי צבע **ממשרד הרווחה והשירותים החברתיים**; ליחיאל שילה ועמנואל גרופר **מהמנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך**; ולרונית עמית **מקרון גנדיר**; תודה מיוחדת לתמר דיניסמן, לשולה ולר ולסגל המנהלי **בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים**, ולכל מי שהשתתפו ביום העיון ובכתיבה לגיליון מיוחד זה ואשר תרמו מפרי עטם, מזמנם וממרחם להצלחתו.

עניינה של חוברת זו היא בתקופה שבין גיל ההתבגרות לבגרות. כיום, מסיבות ביולוגיות וחברתיות שונות, גיל ההתבגרות מתחיל מוקדם יותר ונמשך תקופה ארוכה יותר. שינויים פיזיולוגיים מתרחשים מוקדם יותר בגלל שינוי בתנאי והרגלי התזונה, ושינויים רגשיים וקוגניטיביים גם הם מקדימים, בשל רכישת מיומנויות וידע בגיל צעיר יותר מבעבר. מאידך גיסא, ההתבגרות גם היא נמשכת מאוחר יותר מאשר בעבר. בדורות הקודמים, כבר בסוף שנות העשרה לחייהם צעירים עבדו לפרנסתם, דאגו לעצמם לקורת גג והקימו משפחה. בעשורים האחרונים אנו עדים לכך שצעירים בארץ ובעולם נשארים סמוכים על שולחן הוריהם עוד תקופה ארוכה. הם גרים בבית ההורים, אינם ממהרים להקים משפחה, מתנסים בסוגי עבודה שונים וממשיכים

בלימודים גבוהים. חלק מהצעירים שיצאו מבית הוריהם לחיים עצמאיים אף חוזרים לבית ההורים כשהם נתקלים בקשיי פרנסה.

תקופה זו בחייהם של צעירים זוהתה כשלב התפתחותי מובחן המכונה "בגרות בהתהוות" (emerging adulthood). ארנט (Arnett, 2000), שפיתח את המושג, טוען שבחברות מערביות התהליך של גיבוש הזהות, שהוא המשימה ההתפתחותית העיקרית של גיל ההתבגרות, אינו מסתיים בשנות העשרה, אלא נמשך לתוך שנות העשרים. לטענתו, שלב התהוות הבגרות מהווה המשך למורטוריום, שאותו זיהה התאורטיקן אריקסון (1960), והוא חלק מרכזי בתהליך של מעבר מהתבגרות לבגרות.

לצעירים רבים בחברות המתועשות, התקופה של סוף גיל העשרה ושנות העשרים לחייהם היא תקופה משמעותית ורבת שינויים. בתקופה הזו הם רוכשים השכלה גבוהה והכשרה מקצועית וכן ידע שיסייע להם להתבסס כלכלית בעתיד. לרבים תקופה זו מאופיינת גם בתהפוכות מבחינת היחסים הבין-אישיים, בהתנסות מגוונת ביחסים אינטימיים ובהאבה, בבניית יחסי עבודה ובגיבוש השקפת עולם. וכך, בסופה של תקופה ארוכה למדי, מרבית האנשים מגיעים בהדרגה להחלטות משמעותיות ביחס לחייהם. בתחילת הגיליון פותח מאמרו של בנאי צוהר להבנת השלב ההתפתחותי המיוחד הזה בקרב צעירים בכלל, תוך שימת דגש על צעירים בסיכון.

ואולם יש קבוצות שמצבן שונה. צעירים שבילו את ילדותם ונעוריהם במסגרות חוץ-ביתיות בשל היעדר משפחה ביולוגית או משום שמשפחתם לא יכולה מסיבות שונות לגדל אותם, מסיימים את שהותם במסגרת זו עם הגיעם לגיל 18. בגיל זה מסתיימת אחריות המדינה להגנתם כצעירים, והם נדרשים לעבור באופן חד ממסגרת שמספקת הגנה ותמיכה לחיים עצמאיים. צעיר בוגר מסגרת השמה, שמשפחתו אינה מספקת לו עורך תומך, נדרש בפתאומיות להתמודד עם משימות חיים מורכבות. סטיין (Stein, 2006) מציג בסקירתו את הקשיים במעבר לבגרות שהם מנת חלקם של צעירים בוגרי השמות. לטענתו, המעבר שלהם מהתבגרות לבגרות הוא קצר הרבה יותר מזה של צעירים בעלי עורך משפחתי, ומציב בפניהם דרישות קשות במיוחד, ולא כולם יתמודדו אתו בהצלחה. חלקם ישרדו את המעבר בצורה טובה ויהפכו לבוגרים עצמאיים, אך רבים אחרים יחוו קשיים שילוו אותם שנים ארוכות. לצעירים אלה מוקדשת חוברת זו.

בחוברת שלושה חלקים עיקריים: בחלק הראשון מוצגת תמונת המצב מישראל באשר לצעירים בוגרי השמות; בחלק השני זויות ראייה בין-לאומית לגבי המעבר לבגרות של צעירים שסיימו שהות בהשמה חוץ-ביתית; החלק השלישי מציג את עמדתם של קובעי מדיניות בנוגע לסוגיות ואתגרים הקשורים בפיתוח שירותים לאוכלוסייה זו.

החלק הראשון נפתח במאמרם של בנבנישתי וזעירא, המבוסס על נתונים שנאספו מעובדים סוציאליים ומדריכים שמכירים את הצעירים, בשלושה סוגים של מסגרות חוץ-ביתיות (פנימיות חינוכיות, פנימיות טיפוליות ומשפחות אומנה). המחקר בודק עד כמה צעירים העומדים בפני סיום השנות במסגרת החוץ-ביתית יכולים לצפות שמשפחתם תשמש עבורם מקור לתמיכה וסיוע עם העזיבה. המחקר גם בוחן את מידת המוכנות של צעירים לקראת עזיבת המסגרת ומשווה את הצרכים שיש לצעירים במסגרות השונות ובתחומי חיים שונים ואת המידה שבה הם צפויים להשיג תוצאות שונות כאשר יצאו לחיים עצמאיים. מממצאי המחקר מצטיירים, מצד אחד, עורך משפחתי חלש, ומצד שני – צרכים חיוניים להכשרה והקניית מיומנויות של כישורי חיים בתחומים רבים.

מאמרם של בנבנישתי ומגנוס מתאר מחקר המשלב הערכה מעצבת והערכה מסכמת של המיזם **"גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי"**. מטרת המיזם לפתח רצף מעניים שייתן תשובה לצורך בדיוור, ליווי, כישורי חיים, הכוונה, הכשרה מקצועית ושילוב תעסוקתי של בוגרי השמות חוץ-ביתיות שאינם יכולים להישען על משפחתם. מטרת ההערכה היו לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני הצעירים שהשתתפו בתכנית, מאפייני ההתערבויות שהופעלו והשפעת התכנית מחד גיסא, ומאידך גיסא – לספק משוב לאורך הפעלת תהליך הערכה לשם סיוע בקבלת החלטות הנוגעות להפעלת התכנית, ולהציג המלצות באשר להפעלת תכניות דומות בעתיד. מערך המחקר המורכב כלל סדרה של ראיונות בשלוש נקודות זמן עם הצעירים ועם המלווים שלהם, כמו גם ראיונות עם מעצבי המדיניות. ממצאי המחקר מצביעים על החשיבות שבקיום תכנית מעין זו ועל הצורך בהרחבתה לקהלי יעד נוספים. נוסף על כך, כותבי המאמר מביאים שורה של המלצות באשר לדרכים שבהם אפשר לקדם את יכולתן של תכניות מעין זו לענות לצרכים של צעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי.

דוגמה נוספת למיזם שמטרתו לסייע לבוגרי השמות להשתלב בחברה האזרחית מובאת במאמרו של נועה גוטר-שגיא ומאיה ניסקי. במאמר מוצגת תכנית **"למרחב"**, שמטרתה ללוות צעירים החל מן השלבים האחרונים של השנות במסגרת החוץ-ביתית, דרך תקופת השירות הצבאי ועד לשילובם כאזרחים בוגרים בקהילה. על אף המאפיינים הייחודיים שיש לתכנית זו, המחברות מצביעות על מספר רכיבים שאותם ניתן יהיה אולי לאמץ בתכניות אחרות, שעלות הפעלתן תהיה נמוכה יותר ותפוצתן רחבה יותר.

המאמר האחרון בחלק זה, מאמרם של זעירא ובנבנישתי, מציג ממצאים מסקר ארצי, ראשון מסוגו בישראל, על מצבם של בוגרי הפנימיות החינוכיות וכפרי הנוער כחמש עד שבע שנים לאחר סיום שהותם בהם. מסגרות אלה מהוות היום בית לשלוש קבוצות אוכלוסייה עיקריות: עולים חדשים מברית המועצות לשעבר, צעירים בני העדה האתיופית, וצעירים ילידי ישראל המגיעים בעיקר מהפריפריה החברתית והגאוגרפית. במסגרת המחקר התקיימו ראיונות עם 500 צעירים המהווים מדגם

מייצג של בוגרי כפרי נוער ופנימיות חינוכיות. ממצאי המחקר מצביעים על כך שמצבם של מרבית הצעירים בחייהם העצמאיים הוא טוב. עם זאת, יש קבוצה של צעירים, שהיקפה מוערך בכ-10% מהבוגרים, אשר המעבר שלהם מהמסגרת הפנימייתית לחיים עצמאיים היה מלווה בקשיים, שחלקם נמשכים לאורך שנים. נוסף על כך, המחקר בוחן הבדלים בין קבוצות המוצא השונות. הממצאים מדגישים את הקשיים הייחודיים שיש לכל קבוצת מוצא במעבר מכפר הנוער לחיים עצמאיים ובוגרים. גם כאן, המחקרים פורשים שורת המלצות, הן לקביעת מדיניות ושיפור דרכי העזרה לקבוצה זו והן להמשך המחקר בתחום חשוב זה.

החלק השני של החוברת מביא פרספקטיבה בין-לאומית רחבה יותר בנושא זה, הן בתחום המחקר והן בתחום פיתוח השירותים, המדיניות והחקיקה. מאמרם של קורטני ועמיתיו מביא ממצאים ממחקר אורך שנערך במדינות המערב התיכון של ארצות הברית בשנים האחרונות, ומטרתו לעקוב אחרי מצבם של צעירים החל מעזיבתם את המסגרת החוץ-ביתית. הממצאים המובאים במאמר מתייחסים לגל הראשון של איסוף הנתונים, כשהצעירים היו בני 17 ועדיין שהו בחסות המערכת לרווחת הילד של המדינה. המאמר סוקר את מצבם של הצעירים בתחומים שונים בזמן ההשמה, את עמדותיהם בנוגע להשמה עצמה, את הקשרים עם העובדים הסוציאליים ועם משפחותיהם הביולוגיות. כמו כן, המחקר משווה בין מצבם של צעירי האומנה במספר תחומים למצבם של צעירים במדגם ארצי נורמטיבי בתחומים אלה. המאמר דן במידה שבה השירותים הקיימים יוכלו לסייע לצעירים ביום שבו ייאלצו לעזוב את משפחות האומנה, ומציע לקובעי המדיניות להביא בחשבון לא רק את הקשיים שיש לצעירים, אלא גם את העצמה והאופטימיות שיש להם.

במאמרה של מונרו מוצגת הסוגיה של מעבר לבגרות של צעירים חסרי עורף משפחתי בפרספקטיבה משווה של שתי מדינות: בריטניה ונורווגיה. המחברת סוקרת את השינויים הרלוונטיים שחלו במדיניות בתחום רווחת הילד במדינות אלה, ואת השלכותיהם לפיתוח השירותים. כמו כן, יש סקירה של ממצאי מחקרים על מצבם של בוגרי ההשמות במדינות הללו, כמו גם הצעות לסדר יום בכל הקשור לפיתוח שירותים וקביעת מדיניות.

חלק מן האתגר בפיתוח שירותים לאוכלוסייה זו נובע מכך, שכיום אין במדינת ישראל רשות אחת שמספקת שירותים לבוגרי השמות חוץ-ביתיות חסרי עורף משפחתי או לצעירים אחרים בסיכון. שירות חובה בצבא או שירות לאומי מהווים צומת מכרעת בחייהם של צעירים במדינת ישראל. לשירות צבאי מלא ומשמעותי יש תרומה מובהקת להסתגלות לחיים עצמאיים, וצעירים שאינם מצליחים מסיבות שונות להשלים שירות כזה, נמצאים בעמדת פתיחה טובה פחות לחיים עצמאיים. האתגר הכרוך בסיוע לצעירים לשרת בצבא היה אחת הסוגיות שנדונו בהרחבה בדיון על המדיניות במסגרת יום העיון. סוגיה נוספת שנדונה קשורה בצורך ברשות אחת שתאגד את הטיפול ותספק שירותים לצעירים מעל גיל 18. כיום, שירותים אלה ניתנים על ידי משרדי הממשלה השונים, ואין גוף אחד שמתכלל אותם.

החלק השלישי והאחרון של החוברת מביא בקצרה את עמדתם של קובעי המדיניות ברשויות המטפלות כיום בצעירים במסגרת ההשמות. שילה וגרופר מציגים את תמונת המצב בפנימיות החינוכיות וכפרי הנוער. כבר כיום יש מספר מסגרות שמפעילות מערך של שירותים ותמיכה לבוגריהן ואשר ניתן להיעזר בהן כמודלים למסגרות פורמליות יותר של עזרה. שרביט ווגשל דנים בסוגיות ובאתגרים בנושא זה שאתם מתמודדים משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

לסיום, אנו מקווים שחוברת זו תהווה תשתית להמשך הדיון בצרכים של כלל הצעירים שמסיימים השמות, ושל המסיימים שאין להם עורף משפחתי בפרט. אנו רואים בה גם פתח להמשך מחקר ולמידה בעתיד. החוברת, כמו יום העיון שקדם לה, הם דוגמה לשיתוף ושותפות כנים בין קובעי המדיניות למבצעה בשטח ובין אנשי אקדמיה. כמו כן, היא מביאה בפני הקוראים מהידע שנצבר בעולם, כדי שניתן יהיה ללמוד ממנו ולהתאימו למצב הייחודי בישראל. אנו מאמינים, שרק בדרך כזו ניתן לקדם הן את הידע וההבנה של צורכי הצעירים הללו והן את המדיניות בנוגע לשירותים הדרושים לשיפור רווחתן של אוכלוסיות נזקקות.

מקורות

אריקסון, א' (1960). **ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן**. תל אביב: ספריית פועלים.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469–480.

Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 276–279.

שמונה עשרה פלוס: צעירים נודדים בחיפוש אחר גורלם

דוד בנאי

התקופה הבאה אחר גיל ההתבגרות מתוארת, בציר יחסי האדם-סביבה, במונחים של תקופת התרחקות ממשית מסביבת הגידול המוכרת, נדידה, מציאת מקום נחיתה וקינון. בציר היחסים הבין-אישיים מתרחשים מאבק לפרידה מן ההורים ודמויות תומכות אחרות וניסיון להקים יחסים תומכים מתוך קבוצת השווים, השתלבות בקהילה חדשה והקמת קן משפחתי. מבחינה טכנית, זו תקופת ביצוע אינטנסיבית, ועל כן היא מאתגרת ביותר ורווית מתח בין המציאות החיצונית לעולם הפנימי.

אנו גדושים דעות קדומות באשר לאורח חייהם של צעירים היוצאים את בית משפחתם או את המסגרות שליוו אותם לפני השיגור. "חיי רווקות" הוא מונח נרדף לחיי הוללות משוללי כובד ואחריות, אף שהתבוננות קלינית, אפילו שטחית ביותר, מגלה את ההפך.

מדוע אנו נוטים להאמין כי הצעירים "עושים חיים"? ייתכן מאוד כי זו תפיסה פרוורטית, אשר מביטה במקטעים של "מעגל החיים" כאילו היו מרפסות מחוץ למבנה הזמן והחלל שבתוכו אנו נולדים, גדלים ומתים; מרפסות שבהן מתקיימים נשפים ומסיבות, מפגשים מרתקים ואקראיים מכל סוג אפשרי, ויותר מכול – אווירה של זמן שעצר מלכת ושל השהיה של העתיד לזמן בלתי מוגבל.

ניהול פנטסמטי-פרוורטי של חיי רווקות עולה ביוקר רב בהמשך החיים, משום שיש בו גרסיה התפתחותית פתולוגית, הגם, שכמו בכל פעילות פרוורטית, יש בו סיפוק צרוף ומידי מלוא החופן. הכחשה כזו של משימה התפתחותית ושל האמת בנוגע ל"חיי הרווקות" תובעת מאתנו, אנשי בריאות הנפש, לשאול שאלות ולנסות לפצח את חידת ההכחשה, ולו רק למען אותם צעירים שאין להם מאחוריהם הורים בורים ועשירים אשר יכולים לפצות אותם על השחתת התפתחותם ומשמעות חייהם.

התקופה שאחרי גיל ההתבגרות, זו שבחברות המערביות משתרעת לה בערך מגיל שמונה עשרה ועד גיל עשרים ושמונה, היא תקופת השיגור מן הבית, "התקופה הפוסט-התבגרותית". זו תקופה של בחירות משמעותיות ומציאותיות הקובעות את גורל המשך החיים.

על מנת לבחור צריכים להתקיים מספר תנאים: הראשון, בסיסי וקיומי, הוא **הלגיטימציה לבחירה**, היינו, לפעולה על פי שיקול הדעת הסובייקטיבי. התנאי השני הוא **קיומן של אופציות או חלופות**, השלישי מתבטא בהתפתחות של **התלבטות**

משמעותית בין, לפחות, שתי אופציות שעדיפותה של האחת על השנייה אינה ברורה, ולבסוף, כמובן, התנאי הרביעי – **היכולת לנהוג על סמך הבחירה שנבחרה.**

להבדיל מבחירות "תוך-התבגרותיות", אלו אינן בחירות "סובייקטיביות". הן אינן נוגעות בהכרח להבניית הזהות הגרעינית של היחיד, אלא הן בחירות אובייקטיביות ממשיות. עשור זה הוא **עשור המציאות** של האדם. השתילים שנבטו וטופחו בחממות המשפחות והקהילות אמורים להישתל בקרקע פורייה חדשה. בגיל ההתבגרות בוחר האדם את עצמו, בגיל הפוסט-התבגרותי הוא בוחר את מקומו בעולם. על הקהילה והגופים המטפלים לדאוג לכך שיתקיימו עבורו תנאי הבחירה הבסיסיים, כל השאר תלוי רק בו.

מעשית, בתקופה שלאחר התבגרותו ועד לרגע הקמת הקן המשפחתי, היחיד אמור להשיג את היעדים הבאים:

א. לעזוב את בית הוריו בתקופה זו ולהתחיל להתגורר מחוץ לבית משפחת המוצא.

ב. לעסוק בייצוב החרדות היסודיות השונות המתעוררות עקב החיים מחוץ לביתו: חרדת נטישה, חרדת פרידה, חרדת כיליון וחרדות שונות מנזקים שהוא עלול לגרום לעצמו.

ג. לעסוק בבחינה של סביבות חיים שונות ושל מרחקים שונים מסביבת גדילתו ומגוריו עד כה ובברירה ובחינה של אזור נוח להתמקמות סופית.

ד. לבחור מסלול מקצועי, אחד או יותר, ולנסות לעמוד בתנאי הקבלה למסלול החניכה ובדרישות מסלול החניכה עצמו.

ה. לכוון עצמו לממש מעמד סוציו-אקונומי, שאותו בחר בדרך כלל מדעת או שלא מדעת במהלך התבגרותו ואולי אף לפני כן.

ו. לנסות לממש את הזהות המינית הספציפית שאותה בחר סופית במהלך התבגרותו, ובכלל זה לשאוף למגע עם קבוצות תמיכה והשתייכות ועם אחרים שנבחרו במסגרת גיבוש זהותו, על מנת להוכיח ולממש את זהותו.

ז. להתמודד עם כאבים נפשיים, אכזבות ומפחי נפש סביב זהותו ולנסות להשלים אתם ולהמשיך הלאה.

ח. לנסות להשיג אינטימיות, משימה שמובנית גנטית כדי לפתור סופית את הקרע מעורר החרדה ממשפחת המוצא, ובכלל זאת להתמודד עם דילמת הנפרדות-התאחדות.

ט. ברמה לא מודעת, תקופה זו היא לעתים קרובות תקופת מאבק בין העברה בין-דורית זרה, כזו שה"עצמי" שונא אותה אך לא יכול להשתחרר ממנה, העברה שהופנמה חלקית והיא תובעת את שלה מן היחיד, לבין המרכיבים העצמיים האותנטיים יותר של צמיחה ומימוש ייחודיים ואוטונומיים.

משחר ההיסטוריה האנושית עמדו בפני הצעירים והצעירות שלושה שלבים פסיכו-אנתרופולוגיים עם מיצוי גיל ההתבגרות שלהם: (א) פרידה רגשית, ולעתים קרובות גם פיזית, מהוריהם ומסביבת ילדותם המוגנת והמוכרת; (ב) נדידה לצורך חיפוש מקום לעצמם; (ג) בחירה של איזור נחיתה וקינון ובניית הקן הזוגי, המשפחתי והקהילתי להתיישבות של קבע. שלבים אלו נוהלו והונעו על ידי אידאלים שאותם הפנימו הצעירות והצעירים במהלך ילדותם והם עיצבו את אופי מימוש וביצוע השלבים השונים. בתרבותנו הפוסט-מודרנית, אידאלים אלו נושאים צורה תובענית ביותר הניכרת בתביעה הפסיכולוגית לנפרדות מוחלטת מן ההורים בהשראת המודל ה"סקסי" של האדם העצמאי, בדחף הנדידה וההרפתקנות החזק הקיים היום בקרב הדור הצעיר ודוחף אותם לנדוד הרחק הרחק ממקום גידולם ומאורח חיי הוריהם, ולבסוף, בדרישות הגבוהות והקשות להשגה של "איזור הנחיתה" הסופי, כלומר איזור המגורים, הסטטוס החברתי, בן או בת הזוג וההישג המקצועי. לעתים קרובות, מוצאות תביעות אלו את הצעירים בעלי הרקע המשפחתי הרעוע בלתי מוכנים לחלוטין או, גרוע מכך – בלתי כשירים.

מצבם של הבלתי חסתגלים

מבחינה סוציולוגית, הליקוי העיקרי של צעירים היוצאים ממסגרות חוץ-ביתיות הוא שאינם מעודכנים כיאות כמו עמיתיהם במשפחות נורמטיביות יותר, ועל כן אופיים ועיצובם לוקה בחסר ואינם מאפשר להם הסתגלות גמישה ותואמת לעולם החדש שאליו הם יוצאים. הם מתקשים לעמוד כראוי בתקופת נדודים בגיונגל המורכב, מהיר השינויים, של העולם הפוסט-מודרני. כאילו לא די בכך, הרי רוב הצעירים הללו איבדו את תמיכת משפחתם משום שזו עצמה לא הצליחה לרוץ קדימה בקצב הנכון, בדרך כלל בגלל היעדר תמיכה, אדישות קהילתית ומשברי זהות ותרבות. לאילו תמיכות והוכחות נוספות אנו זקוקים כדי להשתכנע כי צעירים אלו, ודווקא הם, זקוקים יותר מכל האחרים לחינוך מתקדם, ערני, אשר יטפח אותם ויעניק להם אפשרויות הסתגלות סבירות. רק כך ניתן יהיה לגאול אותם מגורל הנדכאים המזדנבים אחרי כל האחרים.

הטבע מעולם לא היה סלחני לצאצאים בלתי בשלים כשהגיעו לתקופת השיגור. הוא זימן להם מוות מהיר ובטוח במלתעות טורף שזכה מן ההפקר, או גסיסה ממושכת מרעב ומחלות. האפשרויות האחרות לא היו טובות בהרבה. בתקופתנו, צעירים בתקופה הפוסט-התבגרותית הם האובייקט הנגיש ביותר לניצול, ולכן גם לא במפתיע, קבוצת הגיל המנוצלת ביותר מכל השכבות האחרות. בתקופה זו בני האדם הם בעלי התפוקה הגבוהה ביותר, אך עלותם היא הנמוכה ביותר. הם "בשר טרי" עבור הכלכלה הקפיטליסטית, ולעתים קרובות, כשהם לא חזקים מספיק לעמוד על דרכם שלהם, הם "נטרפים" על ידי אחרים חזקים מהם ובדרך כלל גם מבוגרים מהם. "קניבליזם" כזה ידוע לנו מן ההיסטוריה של הדמוקרטים היווניים – נערים היו נגישים לניצול לצורך רווחת המבוגרים מהם. היווניים ראו

זאת כדבר טבעי, חשיבתם התבססה על כוח כמודל של חוק. טבעי היה בעיניהם שהחזק ישלוט בחלש, וכל חייהם סבבו סביב תפיסה זו. בישראל, כמו במדינות רבות אחרות ולא דווקא קפיטליסטיות, אנו עדים היום ל"קניבליזם" בוטה כלפי צעירים בלתי מסתגלים: הם עובדים, שלא לומר משועבדים, בתנאים מחפירים; אין להם סיכוי להתקדם בעבודתם ולצאת ממעגל העוני; אין להם סיכוי ללמוד ולשדרג את מעמדם האינטלקטואלי; אין להם סיכוי לשדרג את אזור מגוריהם ורמת החיים שלהם; הם נעשים פגיעים מאוד להתמכרויות שונות; הם נעשים קלים לפיתוי לזנות; חלקם נעשה לנטל על החברה משום שהם מתרגלים לכישלון, חוסר יציבות כלכלי וחיי עראי; מרכיבים מסוימים בשוק יודעים גם לנצל אותם כצרכנים חסרי כוח מיקוח וקלים לניצול.

מדיניות הרווחה שלנו ממתנת מאוד את הגורל האכזרי שהיה צפוי לצעירים בלתי מסתגלים, אבל אין בידה לעשות הרבה כדי להפחית את הכאב והסבל שלהם בראותם את המציאות זורמת לידם בעוד הם אינם מסוגלים להצטרף אליה, בהיותם כלואים בחסכים שלהם ומשותקים מחרדה ונחיתות.

אין זה המקום לפירוט פסיכופתולוגי של הבעייתיות האישיות המיוחדת של צעירים בעלי רקע רעוע, ויתרה מזו, עלינו לראות את רוב הבעייתיות הזו כנובעת ממישור ההכנה וההסתגלות הלקויים וכמגולמת בו ולהימנע מלתרץ קשיי ההסתגלות מן הסוג הזה במונחים פסיכופתולוגיים. מה שאנו מחפשים פה הוא **נתון מצבי** – ההסתגלות בזמן נתון, היינו הערכה של מצבו של הצעיר במהלך תקופת נדודיו וחיפושיו.

ככלל, צעירים בלתי מסתגלים בתקופה הפוסט-התבגרותית חווים עצמם כבלתי בשלים לתפקוד אוטונומי בתנאי בדידות בתקופת הנדודים. הפרידה מן הבית ותחליפיו משרה חרדה ודיכאון. הם חווים את המציאות כמאיימת, מורכבת ובלתי מובנית, מסוכנת מדי. הם מבולבלים מאוד ביחס לזהותם וביחס ליעדי הנדידה וההתפתחות שלהם ואינם מצליחים לייצר את הקוד האישי הנדרש לתקשורת בין-אישית עם שותפים לנדידה, תקשורת החיונית לצורך הקמת קבוצת תמיכה שתסייע בהתמודדות. הם מגורים מאוד ממה שעניניהם רואות אך חשים חלשים מדי כדי להשיג זאת. הם עסוקים במידה זו או אחרת בקנאה מכאיבה ומשתקת בצעירות וצעירים אחרים בני גילם שנראים להם מאורגנים ומצליחים. הם עסוקים בדין וחשבון תוקפני עם עברם, משפחתם והמסגרות שבהם גדלו, ועלולים לסבול מחרדה מכל מפגש התובע התמודדות והסתגלות: קשר רגשי, ראיון עבודה, הרשמה ללימודים או מפגש עם מוסדות חברתיים.

הסימן שיהיה בידינו לזיהוי הקושי בהסתגלות למציאות ובמימוש המשימות הפוסט-התבגרותיות הוא הפחד המשתק מן המציאות או באופן כללי יותר: **החוויה הסובייקטיבית של היחיד את המציאות שלפניו**. פחד זה הוא ללא ספק נגזרת מאוחרת של מה שאנו מכנים במסגרת הפסיכולוגיה ההתפתחותית "חרדת זרים" ו"חרדת נטישה", שהן, דינמית, נגזרות כאלו ואחרות של חרדות כיליון (חרדה

אניהילטיבית); אלא שבניגוד לתשומה הנכונה בגיל הרך המפחיתה חרדות אלו, צעירות וצעירים בתקופה הפוסט-התבגרותית כבר אינם רואים הישענות על מסגרת תמיכה והתקשרות כפתרונות לחרדות אלו. הם רוצים לעשות זאת לבד.

חינוך, תמיכה וטרנספורמציה באמצעים קליניים וחברתיים

בקווים כלליים אפשר לתאר את היחסים בין החינוך לפסיכולוגיה באופן הבא: מקומם של החינוך והתמיכה החברתית צריך להיות גדול יותר מאשר מקומה של הפסיכולוגיה בשלב הטיפול של הצעיר ועד לשיגורו מהבית, ואילו אז תפקידם מתבטל ומסתיים לגמרי ומתחיל תפקידה של הפסיכולוגיה, המופיעה כפסיכותרפיה.

רוב התשומה החברתית והחינוכית חייבת להתרכז לפני שלב השיגור, משום שלאחר מכן אין לצפות מן הצעירים להסכים לתלות במסגרת תומכת, ובוודאי שלא מחנכת. עם היציאה מן הבית או מן המסגרות שהחליפו אותן, הצעיר צריך להיות מוכן לשיגור מוחלט.

סיוע פסיכותרפויטי, לעומת זאת, הוא הכרחי ורלוונטי עבור צעירים וצעירות בתקופה הפוסט-התבגרותית, בהיותו אינדיווידואליסטי ודיסקרטי, והוא אינו מאיים על נפרדותם ועל תחושת האוטונומיה שלהם. יש לחנך אם כן, מראש להיעזר בפסיכותרפיה. ההשקעה הטיפולית-שיקומית העיקרית בקבוצת הגיל הפוסט-התבגרותית צריכה להתמקד בהעמדת שירותי פסיכותרפיה עם זיקה מציאותנית באופן שיהיו נגישים וזמינים.

מטפל בקבוצת גיל זו צריך להיות מסוגל לזהות מרכיבים יסודיים של חוויית הגיל, כמו פחד הכחדה ופחד סירוס, הפועלים לא רק כמכניזמים אינטרה-פסיכיים אלא כפחדים ממשיים ובדרך כלל גם די מוצדקים, ולהיות רגיש למרכיבים אלו. הצעירים חסרי המזל משותקים מחרדה. מאחר שרוב המטפלים כבר חלפו על פני הגיל הזה והיטיבו להכחיש את שהתרחש בו, אם בגלל הבושה ואם מטעמי הנוחות הנפשית הרגילה, סכנה גדולה של כשלים אמפתיים אורבת בדרך. מטפלים בעלי רקע פסיכואנליטי עלולים לגלות אדישות כלפי העובדה שאיום ההכחדה והסירוס הם ממשיים ולא רק פנטסמטיים, ולהתעלם מן העובדות התרבותיות הקובעות באופן אכזרי הצלחה וכישלון בהסתגלות. רק מטפל שיכיר במה שניצב לפני המטופל במציאות התרבותית, יכול לעורר אמון ולהציע סביבה יעילה לגדילה.

אתגר חברתי הוא הקמת קהילות מעבר תומכות, ועם זאת כאלו שלא תפגענה במשאלה הצפויה "לעשות את הדברים לבד", אלא תשמש ככלי מלווה, נוכח, מתרגל מטלות ומשייך.

השילוב בין פסיכותרפיה וסוציותרפיה כאובייקטים ומרחבים של מעבר עשוי להיות מועיל מאוד לצעירים בתקופה הפוסט-התבגרותית. יצירת אפשרויות למעבריות בתקופה הקשה הזו של נפרדות, נדידה וקינון עשויה לסייע לצעירים אלו בתהליכים הנפשיים-אינדיווידואליים והחברתיים-הסתגלותיים הרלוונטיים לשלב חיים זה.